

RASPROSTRANJENOST POJEDINIH TIPOVA KOŠNICA U JUGOSLAVIJI I POKUŠAJ ODREĐIVANJA NJIHOVE RELATIVNE STAROSTI

Kada sam se prihvatila pčelarstva, kao teme za kartografsku obradbu, činilo mi se da rad na toj temi neće donijeti nikakvih osobitih problema. Slika koju su dali prvi pokušaji kartografskog prikaza podataka o košnicama doimala se vrlo jednostavnom. Činilo se da su svi tipovi košnica već odavno poznati, a da njihova rasprostranjenost slijedi dobro poznate zone na Balkanu koje je već davno utvrdio prof. dr. M. Gavazzi¹. Činilo se da u radu na toj temi ne preostaje ništa drugo do utvrditi već poznate činjenice. Tada se pokazalo da u etnologiji nema malih i jednostavnih stvari. Ako se samo potrudimo i istražujemo, svaka, naoko, sitnica otkrit će nam nešto novo i obogatiti nas ponekim novim spoznajama.

U našem razmatranju tipova košnica poći ćemo od *pretpostavljano* najstarijih oblika čuvanja pčela na našem tlu.

Bez sumnje, najjednostavnije stanište koje je *čovjek pripremao* za pčele jesu udubine u zemlji ili kamenju, odnosno stijenju. Ovdje nije riječ o prirodnom staništu koje pčele same pronalaze, već o udubinama koje za pčele priprema čovjek (karta I).

Takve udubine u tlu, koje je čovjek pripremao za pčele, poznate su u Hrvatskoj iz dva mjesta kod Obrovca, tj. iz mjesta Muškovci i Zaton. Seljaci ovdje pripremaju udubine u kamenu, u koje će novi rojevi doći sami.² Takve udubine, koje se prave sa svrhom da se u njih smjesti novi roj, rade seljaci i u Makedoniji, u obalama rijeke i u strminama. Ovi se podaci odnose na mjesta Izvor (Titov Veles), Orašac i Pčinja (Kumanovo).³ Pribavljanje novih rojeva pčela na jednak način bilo je poznato i na području Skopske kotline⁴, a prema neprovjerenim obavijestima, čini se da su taj način pribavljanja pčela poznavali i drugi dijelovi Makedonije.

Karakteristično je da su u oba ova udaljena prostora udubine u zemlji, odnosno u kamenu, napravljene ne samo s istom svrhom (da se dođe do novog roja), nego i na jednak način: izdube se udubina i zatvori poklopcem u kojem je izlaz za pčele.

Jednostavnost izvedbe i istovjetnost pojave nameće nam misao da je takav način pripremanja staništa za pčele ovdje autohton, te da potječe iz najdalje starine. Postoji jedno svjedočanstvo po kojemu se daje naslutiti da su i Čeremisi, u svojem prebivalištu na gornjoj Volgi, nekada imali pčele u udubinama u obalama rijeke⁵, pa bi-

1) Prof. dr. Milovan Gavazzi: *Die kulturgeographische Gliederung Südosteuropas*, Südost-Forschungen 15, 1956, kao i u mnogim drugim radovima istog autora.

2) Etnološki atlas Jugoslavije, Uputnica I br. 1582 i 1583, godine 1969.

3) Uputnice EAJ I br. 1915, 2023 i 2380. Podaci su sabrani između 1969. i 1973. godine.

4) Dr. Milenko S. Filipović: *Običaji i verovanja u Skopskoj kotlini*, Srpski etnografski zbornik 54, Beograd 1939:60.

5) T. J. Jewsew Jew - J. Erdödi: *Bienenzucht bei den Tschëremissen*, Journal de la Société Finno-Ougrienne 73, Helsinki 1974:168-204.

smo tako, iako za sada vrlo smiono, na temelju te prostorne širine mogli reći da je u osvjet našeg postojanja bila neka opća ljudska navada da za pčele oponašaju njihova prirodna boravišta u stijenama, odnosno u zemlji, jednako kako su oponašali boravišta pčela u duplji drveta.

Z a s a d a nam se čini da se te udubine u tlu ili kamenu, na našem prostoru, prema geografskom položaju područja na kojemu su kod nas nađene, uklapaju u šire područje Mediterana, te se čine logičnim ishodištem nizu tvorbi od kamena o kojima će upravo biti riječ. Zato ćemo u ovom kratkom osvrtu ostaviti po strani razmatranja o svezama starih Slavena i Čeremisa, te sveze i zbivanja na našem tlu, jer neki podaci, vezani uz ovaj oblik pribavljanja pčela, traže mnogo više znanja o tim svezama nego što ih trenutno imamo.

Neki inž. m. Milošev u izvještaju o održanim pčelarskim tečajevima u Vardarskoj banovini 1937. godine, tiskanom u „Pčelaru“, donosi sliku jednog pčelinjaka u selu Malo Konjare kod Prilepa (sl. 1). Košnice su ovdje bile ugrađene u zid. Bilo je u tom zidu 50 pčelinjih zajednica. Pisac kazuje: „Zid, koji je dosta širok, ima sa jedne strane otvore koji služe kao leta, a sa druge strane su otvori poklopljeni daskama za vađenje meda. ... Ovi zidovi služe inače kao ograda dvorištu“.⁶ Ta bi se slika mogla, sama za sebe, shvatiti kao kuriozum u pčelarstvu, kako je to shvatio i pisac izvještaja, kad ne bismo imali podataka iz Apulije⁷, gdje su košnice u kamenom zidu česte, a poznate su upravo takve i iz Pireneja.⁸ Takav način držanja pčela bio je poznat u starom Rimu⁹, poznat je u današnjem Maroku¹⁰, pa čak i u dalekom Kašmiru¹¹.

Dalje, košnice od kamena poznate su na Braču¹², Hvaru¹³ u Apuliji i na Balearima¹⁴ (sl. 2). Na Braču i na Hvaru one su bile djelomično uzidane u kameni zid. Da je čuvanje pčela u kamenim košnicama ili u kamenu zidu bilo nekada rasprostranjenije kod nas, dokazuje, barem što se tiče jednog dijela našeg dalmatinskog područja, običaj da se košnice ne drže na kamenoj ploči na tlu, nego na kamenom zidu, pa čak i na zidu koji tvori vrtnu ogradu.

Na taj način čuvanja pčela podsjećaju niše u kamenim ogradama i u zidovima kuća, širom Engleske i na otoku Manu koje potječu iz razdoblja od XV do XVIII stoljeća. U njima se, međutim, prema predaji, nisu izravno držale pčele, već su one služile kao zaštita pčela u pletarama¹⁵. Niše za čuvanje pčela poznate su u stijenama iz XII stoljeća u gorju Bükk u Mađarskoj¹⁶.

Zna se za druge slučajeve na Mediteranu da su pčele držane u samom zidu kuća, a kod nas je takav običaj poznat iz okolice Zadra¹⁷.

6) Inž. Mil. Milošev: *Pčelarski tečaj u Vardarskoj banovini*, Pčelar 35, 1939:51-55.

7) Walter Brinkmann: *Bienenstock und Bienenstand in den romanischen Ländern*, Hamburg 1938.

8. Isto.

9) Brinkmann, navedeno djelo i Ludwig Armbruster: *Der Bienenstand als völkerkundliches Denkmal*, Neuminster in Holstein 1926.

10) Brother Adam: *In search of the best strains of bee: concluding journeys*, Bee World 45, 1964:70-83.

11) F. A. Shah: *Some Facts about Beekeeping in Kashmir*, Bee World 56, 1957:103-108.

12) Podatke dala dr inž. Aleksandra Faber, viši znanstveni suradnik Odjela za arheologiju Centra za povijesne znanosti.

13) Vlastita istraživanja.

14) Brinkmann, navedeno djelo.

15) R. M. Duruz i E. E. Crane: *English Bee Bols*, Bee World 34, 1953:209-224.

16) Béla Gunda: *Mehilőlshoitoa Unkarissa Erpains*, Kotiseutu no 1-2, 1971:22-31.

17) Podatak dobiven od Jadranke Puntarović, stručnog suradnika u Etnološkom zavodu Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a odnosi se na selo Pridraga kod Novigrada.

Pčelinjak u zidu, selo malo Konjare (Snimio inž. M. Milošev: Pčelarski tečaj u Vardarskoj banovini. Pčelar 35, 1939:55)

Kamene košnice, Škrip, kuća Dinka Krstulovića (Snimila dr. inž. Aleksandra Faber, 1972)

Područje rasprostranjenosti tvorbi od kamena, od Engleske preko Pireneja i Baleara do južne Italije i naše zemlje, podudara se s prostorom bunja i ukazuje na neko kulturno zajedništvo tih krajeva u vrlo davno, predrimsko vrijeme. Da to nije tvorba klasičnoga Rima i da to nije tek klasični Rim raširio, može se, vjerujemo, sa sigurnošću reći prema slici rasprostranjenosti koju nam danas pružaju navedeni primjeri. Kulturni elementi, barem oni u pčelarstvu, koji su došli do nas posredstvom klasičnog Rima, ostavili su posve drugačiju sliku u prostoru.

Kako je već rečeno, o velikoj, pretpovijesnoj starini tih oblika govori i njihov raspored na karti.* Naime, barem za sada, ovi su oblici nešto brojnije zastupljeni jedino u Apuliji. Na svim ostalim mjestima oni se javljaju, takoreći, pojedinačno. Ne čini nam se da bi Apulija sama mogla biti žarište koje je proširilo taj oblik po cijelom Sredozemlju. Čini nam se mnogo logičnije da je taj oblik ovdje, kao i na ostalom prostoru, samo ostatak iz jednog dalekog doba, u kojem je ovo veliko područje tvorilo jednu kulturnu cjelinu.

Drugu skupinu tvorbi koju ćemo ovdje razmatrati čine košnice načinjene od drveta. Među njima svakako najjednostavniji tip predstavljaju košnice od izdubena panja (karta II). Kod nas se može razlučiti dvije; može se slobodno reći, tipološki različite skupine panjeva i tri različite pčelarske prakse, vezane uz panjeve.

U istočnom i zapadnom dijelu naše zemlje podaci o čuvanju pčela u panju vrlo su rijetki. Međutim, u Sloveniji veoma rijetko, a u Srbiji i Makedoniji veoma često, ako naiđu na pčele u šumi, odsijecaju panj s pčelama i donose ga kući. U njemu tada drže pčele dok se ne zatru, odnosno do jeseni, kada ih uguše i uzmu med. U panj se ne nasaduje novi roj. U Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini također se donose kući pčele u panju, ali se taj panj ponajčešće dotjeruje i slijedećih se godina rabi kao košnica. Često se ovdje i traži u šumi truli panj, donosi se kući i dotjeruje, da bi se zatim upotrijebio kao košnica. Iz takva panja med se vadi kroz dno, jer on je zapravo tuljac, kojemu se na vrhu doda poklopac od dasaka ili se pak takav poklopac učvrsti u utor s unutarnje strane gornjeg dijela košnice.

Drugi tip panjeva i treću praksu predstavljaju panjevi koji se danas rijetko nalaze kod nas, a poznati su ponegdje iz Posavine, Požeške kotline i iz Hercegovine¹⁸ Redom su to visoki panjevi s otvorom za vađenje saća u vidu dugačkih, uskih vrata uzduž panja. Ovaj tip je, čini se, vezan uz Slavene i, vjerojatno, ima ishodište u poznatom bartničestvu, u njemačkoj literaturi poznatom kao Zeidelwirtschaft.

Prvi tip košnice-panja, koliko za sada znamo, poznat je po cijeloj romanskoj Evropi. Stječe se dojam da su stari Slaveni donijeli sa sobom oblik panja -košnice s vratima u ove naše krajeve i zatim polako, stoljećima, napuštali taj svoj stari oblik, da bi prihvatili jednostavniji oblik starosjedilaca.

Košnice u obliku stojećih škrinjica (karta III) pokazuju gotovo jednaku rasprostranjenost kao i panj-košnica, iako im je povlačenje iz upotrebe nešto polaganije. Uporaba tih škrinjica, kao i panja-košnice, nepoznata je u Sloveniji i Srbiji. Poznate su u Makedoniji.

I panj i ova uspravna škrinjica, pokriti još i kamenom pločom, što je oblik poznat u našem Primorju i Dalmaciji, uklapaju se u geografski okvir obuhvaćen pojmom mediteranske kulture. Nastali su i došli k nama vjerojatno u vrijeme kada su se oblikovale i rane kulturne značajke koje tom velikom području daju pečat kulturnog zajedni-

18) Podaci dobiveni od prof. dr M. Gavazzija.

* Za izradbu karata koristila sam materijal Etnološkog atlasa Jugoslavije.

štva, tj. vjerojatno u pretpovijesno doba, ali su nedvojbeno mlađi od spomenutog ni-za kamenih tvorbi koje su upravo oni potisnuli.

Područje Slovenije je, što se košnica tiče, naše najjedinstvenije područje. Po cijeloj Sloveniji, osim u području Međimurja, Prekomurja i njihova najbližeg susjedstva, koje se pridružuje panonskom prostoru, nalaze se položene škrinjice (karta I), najčešće poznate pod nazivom *kranjič* ili, jednostavno, *panj*. Tim oblikom položene škrinjice priključuje se Slovenija alpskom kulturnom krugu.

Melchior Sooder, najbolji poznavalac švicarskog pčelarstva i alpskoga općenito, veli da se za sada ne može utvrditi podrijetlo ovog oblika u Alpama¹⁹. Nesumnjivo je samo to da je taj oblik u Alpama najmlađi. Potisnuo je ranije raširen panj, košnicu od pruća i uspravnu škrinjicu i postao pravo alpsko dobro. Prema tome, on predstavlja jedan od najmlađih oblika među do sada rasprostranjenim tipovima u našoj zemlji. Mlađi su od njega samo košnica od slame i držanje pčela u posudama od dužica.

Na nekim dalmatinskim otocima, zatim na kopnu između Splita i Novigradskog mora, te u Istri srećemo držanje pčela u staroj *brenti*, *barilu* i *vučijama* (karta I). Taj način držanja pčela poznat je u nekim krajevima Italije²⁰ i u Tessinu u Švicarskoj²¹. To je oblik kojemu se, tako reći, zna „rodendan“. Naime, posude od dužica su keltski izum. Rimljani su ih primili od Kelta i usvojili u I. stoljeću naše ere. Strabon ih spominje kad govori o Keltima kao o izvanrednim proizvođačima tih posuda²². Njihov smještaj uz morsku obalu ukazuje da smo ih mi primili od Rimljana, a ne iz srednje Evrope.

Osim dijelova mediteranskog područja na jugu i pojedinih područja na sjeveru Evrope, čitavo ostalo evropsko područje, od Engleske do Grčke, bilo je nekada područje košnice od pruća (karta III). Izuzevši Primorje i Dalmaciju, ona je i na području naše zemlje bila, valjda, od pamtivijeka. Kao u ostalim Alpama, tako ju je vjerojatno i u Sloveniji istisnula ležeća škrinjica. U Panoniji ju je djelomično zamijenila u ne baš tako davno doba košnica od slame. Za košnicu od pruća zaista se može reći da je ovdje autohtona. Kao i svi ostali oblici košnica kod nas, i ona je u povlačenju, što je uočljivo na karti.

Košnica od slame najmlađa je košnica (karta I), osim, naravno, modernih košnica s pomičnim saćem. Ona je germanski pronalazak. Međutim, Bavarci nisu poznavali košnicu od slame sve do VI stoljeća, jer poznati Lex Bajuvariorum spominje u Bavara samo košnicu od pruća, drvene kore i panja. Zato se VI stoljeće često uzima kao vrijeme nakon kojega je taj tip košnica nastao. Ovaj tip košnica stigao je k nama, kao i neki drugi srednjoevropski elementi u našoj kulturi, preko Mađarske. Širio se pojačanim naseljavanjem njemačkih naseljenika u Panoniji, a nedvojbeno je da mu je znatno pogodovala uprava Vojne Krajine, koja je na razne načine nastojala utjecati na naše gospodarstvo, pa je tako slala i učitelje pčelarstva u naše krajeve, posebno od XVIII stoljeća nadalje. Raspored tih košnica na karti uglavnom slijedi prostor austrijskog utjecaja u Hrvatskoj.

19) Melchior Sooder: *Bienen und Bienenhalten in der Schweiz*, Basel 1952.

20) Brinkmann, navedeno djelo.

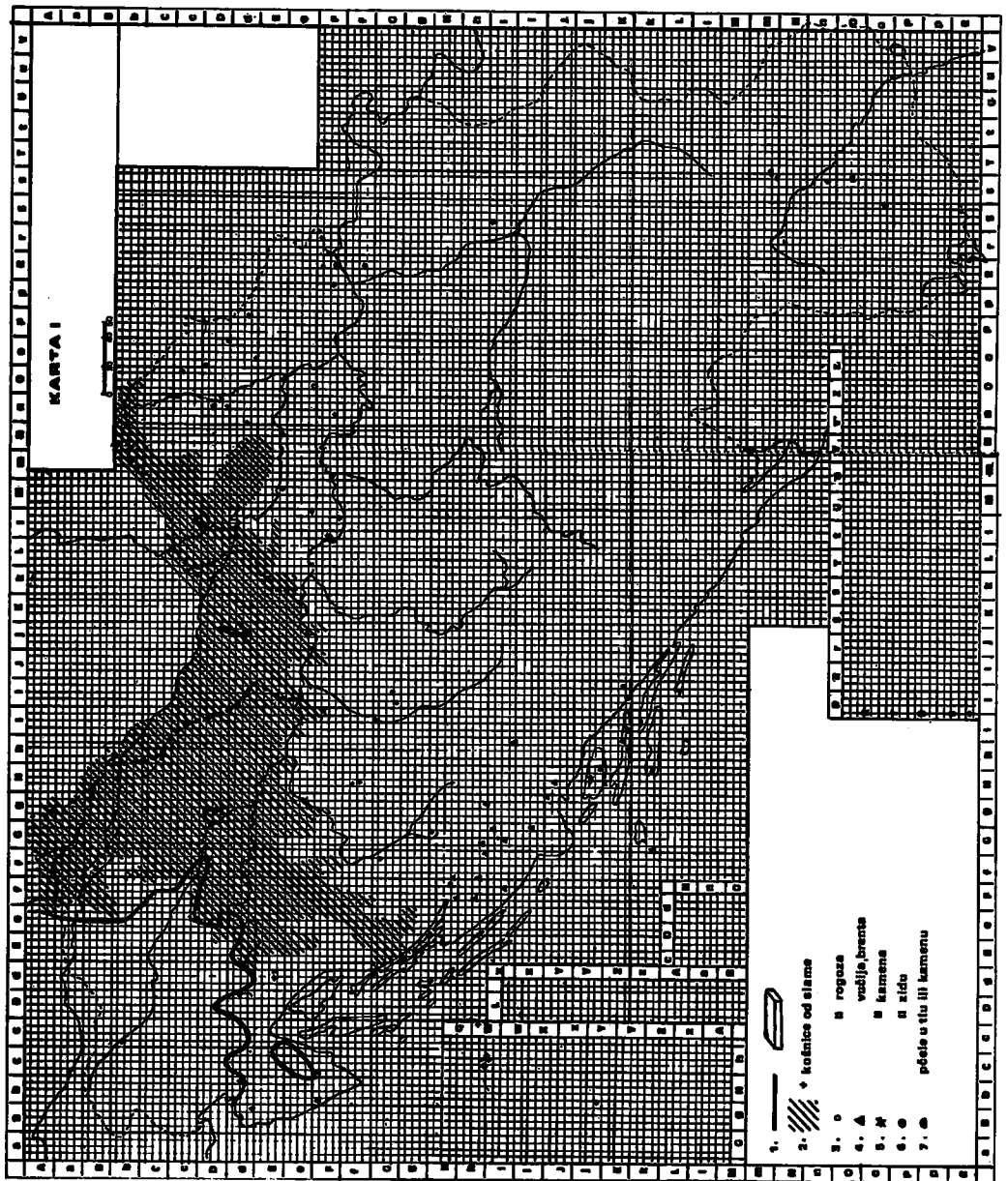
21) Sooder, navedeno djelo.

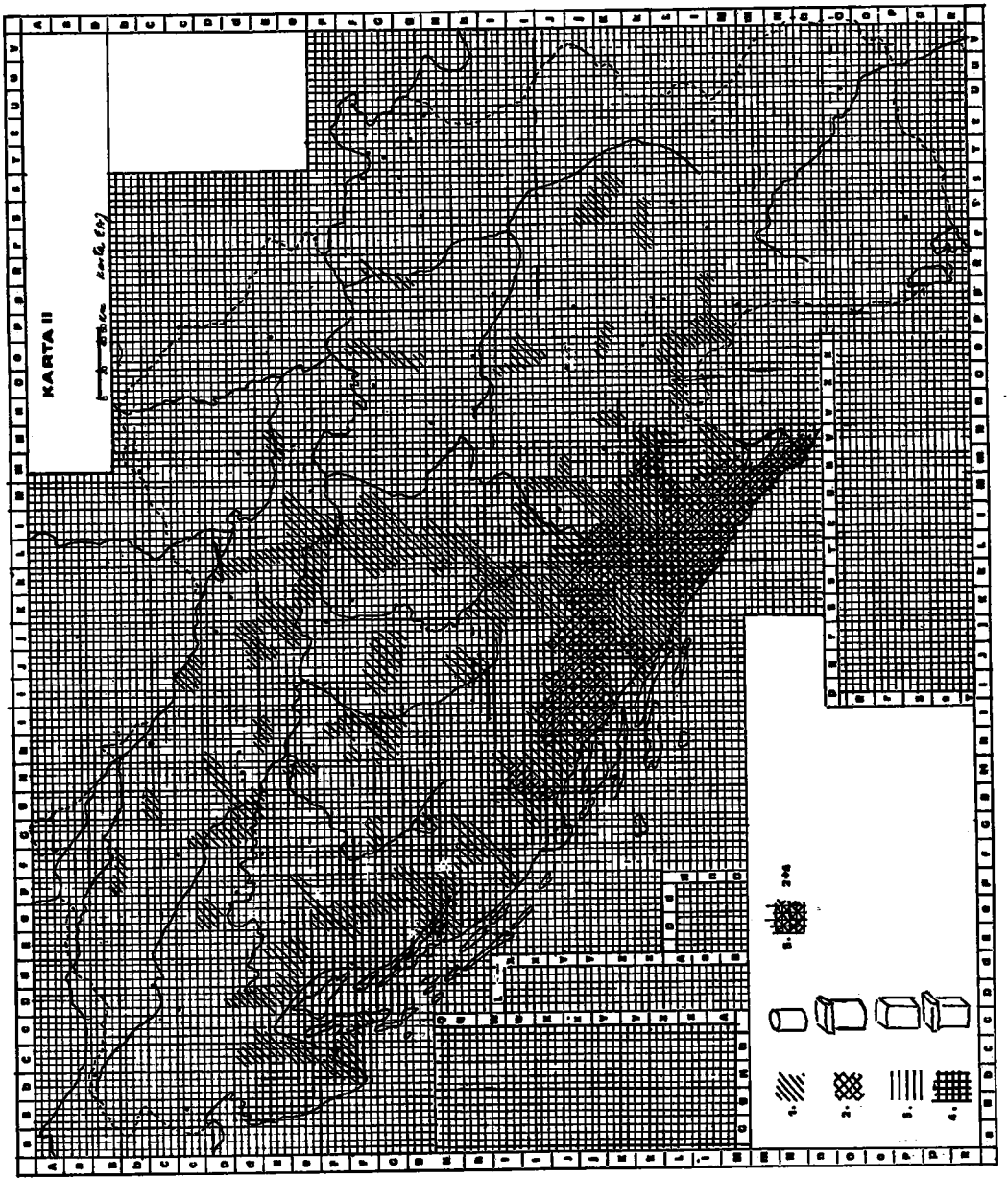
22) Ed.: Charles Singer, E. J. Holmyard, A. R. Hall, Trevor I. Williams: *History of Technology, Vol. II The Mediterranean Civilizations and the Middle Ages*, Oxford 1967.

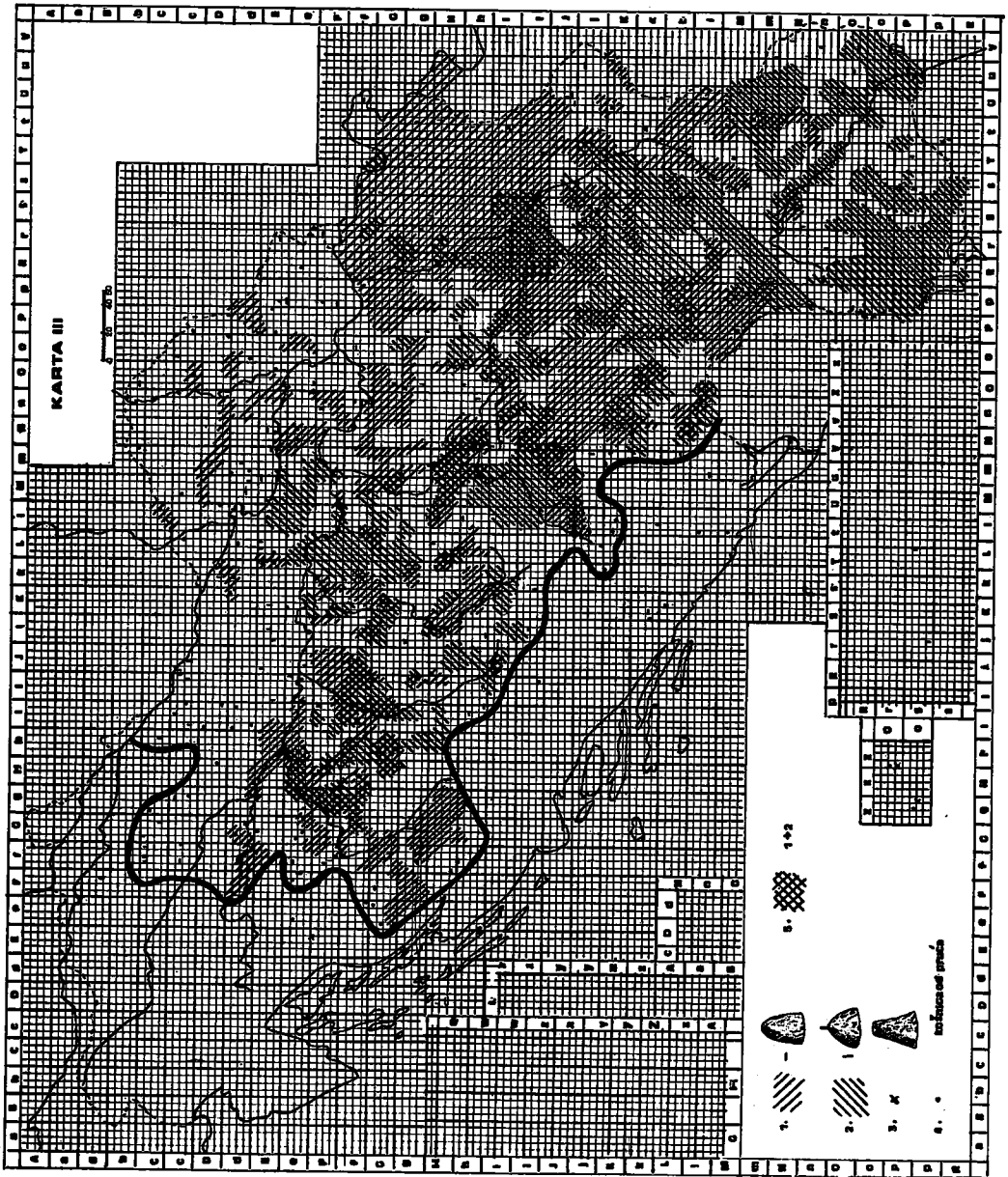
Danas se mnogo govori o transformaciji kulture i time se uvijek misli samo na zbivanja u današnjem trenutku, na promjene u kulturi kojima je naš naraštaj svjedokom. Međutim, preobrazba kulture nije povlastica našega trenutka. Transformacija kulture, ova naša sadašnja, samo je djelić naše povijesti. Takva zbivanja događala su se tijekom povijesti mnogo puta. Svaka veća historijska prekretnica izazvala bi veći ili manji potres u svagdanjem životu i kulturi i donijela sa sobom nešto novo.

Ako pokušamo pogledati unatrag, lako ćemo uvidjeti da se te promjene nisu događale kontinuirano. Svaki oblik košnice donijelo je neko „novo vrijeme“. Ležeće škripanjice u Alpe širi po svojoj prilici Rim u svojoj punoj snazi, posude od dužica donosi u naše krajeve Rim u doba pojave kršćanstva, košnicu od slame intenzivno nastoji proširiti Vojna Krajina. Vjerojatno su i stariji oblici košnica podlijegali takvim promjenama i imali svaki svoje vrijeme, no naše današnje poznavanje tih dalekih zbivanja je preoskudno da bismo to u ovom času mogli odrediti.

Razlika u prodiranju novoga u ovim primjerima i u današnjoj transformaciji kulture jedino je u tome što ranija širenja stranih ili novih, agresivnijih kultura, nisu bila tako nagla i sveobuhvatna. Bilo je mogućnosti da se nešto od staroga zadrži, da se prilagodi novome i da stvori novu lokalnu kulturu, dok su danas mogućnosti razlikovanja od drugih, odnosno od uzora koji se slijedi, nažalost, veoma male.

**The Spreading of Particular types of Bee-Hives
in Yugoslavia and the Attempt to Determine
their relative Antiquity on our Territory**

(Summary)

Transformation of culture, although modern in investigation of the present moment, is not only the speciality of our time. Every great change of historical period was in fact a cultural change. In the past this process was very slow because the patterns did not reach all the people so quickly as to-day the west-european and american civilization does by means of TV, film and press. These new processes did not extend themselves everywhere the same, because somewhere the old, even the ancient, persisted up to now.

Such very important historical events took place on our territory and manifested itself in some forms of bee-hives. In the Mediteran and some parts belonging to the old megalit culture, stone hives made out of stone blocks were built into a stone wall. To-day such hives are known in the Baleares (Spain), Apulia (Italy) and on Brač and Hvar. Such had the old Romans too. Keeping the bee-hives in walls is not a rarity (Mediteran, Orient). This particular way of keeping bees reminds us of bee boles, niches in stone fences or walls of houses from the 15th - 18th century in England and on the Isle of Man.

Before these stone hives, much simpler forms can be found in our country. There is a custom in preparing niches on the banks of rivers or in cliffs where wild bees come to swarm. People then take such swarms home and in this way the number of their bee-hives increase. This custom dominates in Macedonia and similar niches in stone are known in the parts around Obrovac. Something similar existed among the Ceramis on Volga.

Bee-hives in tree trunks are very ancient. The honey is collected from the botton of the trunk and such bee-hives are known in the whole of the Roman Europe. The Slavs accepted this form probably because of its simple form and simple handling, and thats why we can explain its general expansion; while the slavic form, the trunk bee-hive with a door opposite the flight of the bees, is rarely mentioned.

Bee-hives in the form of standing boxes, show the same expansion as trunk bee-hives. The speciality of both in Dalmatia is a stone tile roof.

In Slovinia such wooden boxes, in a horizontal line, completety belong to the alpen cultural areal and represents the youngest form of bee-hives in the Alps; they are thought to be late roman origin.

No doubt the custom of keeping bees in stave vessels in nortnen Dalmatia belongs to the roman influence which appeared after 1st century A. D.

Bee hives weaved from twigs, in the past existed in the whole country. In Panonia they were displaced with the straw weaved hives which came to our parts from the middle Europe through Hungary, and the Government of the Military Border intensively worked on their expansion.